

PLEC DE DESCÀRRECS A LA RECENSIÓ DE J. M. MARQUÈS

ANTONI COBOS FAJARDO

Nodum in scirpo quaeris
"Li busques nusos al jonc"
(Terenci, *Àndria*, 941)

ANTIDOTUM IN IOSEPHUM (*SUPER EDITIONE CONSUETUDINUM*)

M'han arribat a les mans uns fulls que probablement el lector ja haurà llegit en aquest mateix número dels *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. En ells Josep Mª Marquès fa una crítica de la meua recent edició dels *Costums de Girona* de Tomàs Mieres, i ja que se'm dóna gentilmente l'oportunitat de rèplica passo sense més dilació a fer uns breus apunts.

Després d'haver llegit per primer cop la crítica que ha fet Josep Mª Marquès sobre la nostra edició dels *Costums de Girona*, he de confessar que m'havia quedat una mica perplex. Ha de ser realment difícil no trobar res positiu en qualsevol escrit o estudi, però Marquès ha aconseguit aquesta fita històrica per al món de les lletres. Afortunadament, una lectura més pausada dels comentaris, pretesament profitosos, de l'esmentat estudiós, m'ha fet respirar amb més serenitat, especialment perquè aquí, més que mai, es pot aplicar aquella dita que J. Mª Marquès coneixerà bé: "qui estigui lliure de culpa que tiri la primera pedra", com es veurà al llarg d'aquestes pàgines.

És cert que al llarg del llibre hi ha aspectes discutibles, moltes coses millorables i que, fins i tot, es pot trobar algun error, ja sigui fruit d'un *lapsus calami*, d'una interpretació no reeixida o d'alguna altra mancança per part de l'editor que subscriu aquestes línies. Però d'aquí a suposar un "preocupant coneixement de llatí" del traductor o donar a entendre que la edició no té cap

virtut i està plegada d'errors que "superen l'anècdota i s'aproximen a la categoria", hi ha un gran abisme.

Tothom que ha publicat un escrit, sigui de la mena que sigui, sap que (i qui no ho sap és perquè no vol saber-ho), malgrat les correccions i correccions, malgrat l'atenció de dos o quatre (o sis) ulls, sempre hi ha algun error que passa per alt: un mot, una majúscula, una data... Després de confrontar tants manuscrits, de revisar les proves, de repassar els textos amb cura... ai las!, se'ns ha escapat una coma. No és precisament un motiu de joia per a l'editor, però voler fer creure a partir d'un pocs errors que un escrit és un desastre, em sembla d'una falta de rigor flagrant, i pretendre que una disparitat de criteri comporta ineludiblement l'error de l'altre, em sembla d'una supèrbia més que notable. I, si això és així, què passa quan l'hàbil corrector s'equivoca de manera evident? No serà profitós fer-li tastar una mica de la seva pròpia medicina?

No tinc ganes de cansar el lector amb mots que podien semblar una disputa acadèmica sense cap profit, però sí vull analitzar algunes de les observacions del nostre minuciós crític que cal aclarir.

Aquesta edició posa per primer cop a l'abast dels estudiosos un text fiable dels *Costums* de Mieres. Buscar l'equilibri entre l'edició tant per a experts en les matèries que s'hi tracten com per a lectors més desavesats ha estat una de les nostres intencions. Ara bé és evident que un recull jurídic no és precisament una obra per al "gran públic", si se'm permet aquesta expressió. Al lector potencial dels *Costums* se li suposen una sèrie de coneixements que li permetran entendre el significat de l'obra, i per tant és redundant i innecessari, segons la nostra opinió, farcir el text de notes aclaridores sobre tal o tal altra institució. És un criteri discutible, com tants d'altres, però és el nostre criteri i l'hem seguit de manera escrupulosa i coherent. No és l'única manera de fer-ho, segurament no, però sí tan legítima com altres.

No és tampoc una edició que pretengui dir-ho tot sobre Mieres i els *Costums*, sinó que posa com a eix principal el text, al voltant del qual giren totes les altres aportacions. Precisament esperem que a partir d'aquesta edició puguin sorgir estudis sobre els plantejaments de Mieres, la seva modernitat, la seva vigència... És per això que la introducció ha estat pensada i redactada per a posar a l'abast del lector les dades imprescindibles per a la comprensió del text. Fets aquests aclariments sobre el plantejament general de la nostra edició, passo a comentar els suposats errors que se'ns atribueixen. Ho faré tot seguint els apartats que hi dedica el nostre minuciós crític.

INFORMACIONS PRÒPIES DE LA INTRODUCCIÓ

Segons Marquès a la introducció s'hauria d'explicar institucions com la parròquia que no són prou conegudes. Per això mateix recomanem llegir Mieres i no fer versions lliures del seu text com Marquès ens proposa. Un exemple: A la pàg. 52 efectivament s'enumera el que les esglésies parroquials reben dels masos i apareixen les *comestiones*, les *oblationes* i les *defunctiones*. Dir que cal explicar en nota quines són les prestacions personals, quan la nota hauria de remetre forçosament al text de Mieres que és qui ens en dóna la definició més fiable, em sembla que frega l'absurditat. Però, per seguir l'exemple de les prestacions, en cap cas es diu "Aquestes són per raó del mas" com ell afirma, sinó tot el contrari: Mieres ens diu clarament que aquestes són "per raó de les persones" – "*ratione personarum*" i no "*ratione mansorum*". I si Marquès es prengués la molèstia de llegir pausadament el text veuria que l'objectiu de l'article és precisar que quan desapareixen les persones, també desapareixen *comestiones*, *oblationes* i *defunctiones* però no el que és exigible per les possessions del mas que es mantindran encara que el mas hagi romàs sense persones.

Marquès critica que en el títol de l'edició s'hagi triat *Costums de Girona* en lloc de *Costums de la Diòcesi de Girona* perquè segons ell en els repertoris bibliogràfics s'equivocaran i ho "entraran" per "ciutat de Girona". Evidentment no depèn dels autors o editors si a les biblioteques classifiquen bé o malament un llibre però tampoc ha de desagradar la idea que el llibre es classifiqui en repertoris sobre la ciutat de Girona sobretot si es té en compte que alguns manuscrits parlen clarament en el títol de la ciutat de Girona i molts dels seus articles van dirigits precisament a la ciutat, i només a la ciutat (per exemple el LVII). D'altra banda, si el nostre minuciós crític es volgués llegir amb més atenció la pàg. 20 hi trobaria que sí informem sobre l'abast del recull de Mieres i l'extensió de la diòcesi.

LES REFERÈNCIES JURÍDIQUES

Hem assenyalat sempre la font primària sobre la qual treballa Mieres, especialment la *Compilació primitiva* (remetem sempre a la coneguda edició de Pons Guri) i el *Recognoverunt proceres*, -qualsevol persona que tingui ulls ho podrà veure al llarg de les notes de l'edició-, però hem volgut mantenir en el text la manera de citar de Mieres, que és la dels juristes de la seva època, i

si el text llatí diu “et per glossam in lege *Ex conducto*, § *Papinianus ait, Digestis*, eodem”, jo he traduït i tornaria a traduir per “com es veu per la glossa a la llei *Ex conducto*, § *Papinianus ait, Digestis*” en comptes de “com es veu a la glossa de la llei D, 19, 2, 15, 4” (seguint els criteris moderns que reclama i no utilitza Marquès, amb una sola lletra que indiqui la obra -D per al *Digest* i C per al *Còdex*-, seguida del número del llibre, títol, llei i paràgraf en xifres aràbigues). No li negaré en canvi que aquesta referència en nota hauria estat molt positiva. *Mea culpa*. Però les innombrables notes referides a la font primària que utilitza Mieres i que assenyalen a peu de pàgina no semblen que mai hagin estat escrites en la nostra edició, si hem de fer cas dels comentaris del nostre minuciós crític.

Item més. Al mateix apartat dedicat a les fonts jurídiques, Marquès ens anuncia que ha descobert les fonts de Mieres i l'abast del seu treball. Enhorabona. El convidem des d'aquí a compartir la seva troballa amb la comunitat científica en un treball pertinent que ja esperem amb delit. En tot cas, qui vulgui una breu aproximació pensada com a esperó per a futurs estudis sobre les fonts, ja la té a les pàgines 23-26 de la nostra edició. Però, pel que sembla, per a J. M. Marquès és molt més important descobrir la inspiració de l'ordre i el títol dels articles dels *Costums de Girona* en el Dret Comú que no pas el seu contingut en una compilació anterior, que Mieres manté, canvia, escurça o amplia d'una forma que caldrà estudiar a fons. O sigui, que per a Marquès és menys rellevant dir d'on Mieres ha tret el text que dir d'on ha sortit el títol. Marquès opina que l'anàlisi dels títols és “molt útil”, però a ell li serveix per a cometre greus errors quan passa del títol (i només amb el títol) a fer consideracions sobre el contingut de la matèria, sobre el que pensava o deia Mieres que es podria haver estalviat tot llegint-se el text. Per exemple en el capítol XXVIII (que Marquès anomena XXVII) Mieres es refereix a les “obres dels lliberts” en el títol però en cap cas diu que aquestes siguin “prestacions personals dels remences”. I encara menys es pot deduir del títol on apareixen després de *De operibus libertorum els hominum et mulierum dominis suis pertinentibus* que Mieres equipari els remences als lliberts del dret romà tal com ell afirma.

Perquè les fonts són alguna cosa més que la semblança dels títols que relaciona Marquès i perquè en molts casos, la dependència és purament testimonial. Per seguir amb l'exemple anterior, segons Marquès aquest capítol té com a font primària D, 38, 1. En primer lloc el títol 38 del *Digest* té 51 lleis. Potser el nostre crític hauria d'haver estat una mica més explícit. Que potser Mieres només utilitza la primera llei? Però veiem què diu el text del *Digest*:

“Operae sunt diurnum officium” Aquest és tot el contingut de la llei. El costum de Mieres, en canvi, ocupa 10 línies i es basa, en la seva major part, en la *Compilació Primitiva*, (pàg. 88, ed. Pons Guri), tal com assenyaalem en nota. És evident que l’estudi de les fonts directes i indirectes de Mieres i la seva adaptació als nous temps és un tema que no pot ser tractat amb la frivolitat que suposa la constatació de la coincidència de títols (qualsevol persona, encara que no sigui un expert en dret, si mira el índexs del pare Ochoa, conclourà que el títol *De iniuriis* del *Còdex* (C, 9, 35) i la rúbrica LVI de Mieres titulada *De iniuriis* han de tenir alguna relació) sinó amb un esforç i una profunditat que, ho creiem sincerament, depassava els objectius de la nostra edició. El nostre minució crític confon criteri amb error.

EL TEXT ORIGINAL, RESTITUCIÓ I TRADUCCIÓ

Qualsevol persona que hagi treballat la crítica textual de forma seriosa i coherent sap que hi ha diverses maneres d’afrontar l’edició d’un text: a partir d’un manuscrit de categoria reconeguda (*codex optimus*), a partir de la còpia més antiga (*codex antiquior*), o a través de la reconstrucció hipotètica d’un text que no respon a cap manuscrit en concret, per citar-ne les més freqüents. Cada mètode té els seus defensors i detractors i els seus convenients i inconvenients. En tot cas, tots els estudiosos coincideixen en què l’editor ha de ser coherent amb les pautes que ell mateix s’ha marcat, que l’existència de l’aparat crític ha de permetre al lector un cert “diàleg” amb la història del text, i que sempre hem de ser prou humils com per reconèixer que difícilment una edició ens donarà el text exacte que havia sorgit de la ment de l’escriptor. Nosaltres hem optat per la via de la restitució hipotètica del text original. Hem col·locat tots els manuscrits rellevants (una quinzena) i, a partir de les dades que aquesta col·locació ens fornïa hem establert un *stemma* que hem aplicat de forma coherent, mentre no es demostrï el contrari.

Llegint els mots del nostre minució crític semblaria que ell ha detectat una llarga llista d’errors en la fixació del text, però resulta que només ens presenta 3 o 4 lectures incorrectes. Vegem-les.

Mieres LX, 1. *Mea culpa*. Efectivament, com bé anota Marquès el text hauria d’haver dit “lex *Is qui cum telo*”, en comptes de “lege *Is qui cum telo*”, ja que *lex* és el nominatiu subjecte del verb *servatur*. Com ell i jo sabem, i molts altres que no són especialistes en dret, els juristes utilitzen l’abreviatura

l. per al mot *lex*, i que aquesta *l.* cal desenvolupar-la en *lex, lege, legem, leges*, etc. segons el context gramatical i sintàctic corresponent. Ara bé la forma més freqüent de citar les lleis és utilitzant l'expressió en ablatiu, de manera que el *lege* cal interpretar-lo com a "segons es pot veure a la llei, etc.". Una excessiva confiança en la informàtica i un cert automatisme mecànic en la correcció poden haver produït l'error. *Mea culpa*, repetim. També en el mateix fragment reconeixem la inconveniència de la puntuació, ja que la frase de *cum*, en efecte, és subordinada de *debent* i, per tant no s'escau un punt i seguit, sinó una coma. Però em sorprèn que al llatísta ofès no li ofengui saltar-se l'aparat crític, que demostra clarament que la lectura correcta és *censerint* (*senserint* segons el ms. M, que ell tant s'estima com veurem més avall), i que no tingui cap empatx en acceptar el *lex* (nominatiu singular) del ms. M com a subjecte de *censerint*, (tercera persona del plural).

En altres ocasions, l'error que pretén adjudicar-nos el nostre minucios crític es torna inexorablement contra ell. A la pàg. 126, lí. 85 (per cert quan cita el text de la meua traducció Marquès omet una cursiva en el mot *liberi*), apareix l'expressió les "lleis de *Familiae herciscundae*". Marquès ens recrimina que no hàgim posat les variants de lectura d'alguns manuscrits conser-vats a l'ADG. La resposta és ben simple: només posem les variants significatives, i aquesta no és més que una falta d'ortografia que no afecta en absolut la fixació del text correcte (un altre parèntesi, no entenc per què el nostre arxiver s'entesta en anomenar ms. 23 a un conjunt de tres manuscrits -els RST segons la nostra nomenclatura- que són de copistes diferents, d'anys diferents, que estan enquadrats clarament com a llibres independents, que no són còpia un de l'altre i que només tenen en comú, arxivísticament parlant, estar dins d'una mateixa carpeta). I el que és més greu, Marquès, que d'altra banda no sap com solucionar el passatge tan "corromput", segons que diu ell, em retreu que jo m'he inventat una llei que no existeix. Doncs bé, si en comptes de buscar als índexs del *Digest*, Marquès hagués buscat en el llibre 10 del *Digest* hauria trobat 57 (57!) lleis agrupades sota el títol *Familiae Herciscundae* (amb variants d'escriptura quant a la presència o no de la *h* inicial). Que ell no trobi un text no significa obligatòriament que aquest no existeixi.

LA MULASSA ÉS LA MULASSA?

Quan, a la introducció, fem la filiació dels manuscrits que han transmès el text dels *Costums*, diem que M és el menys important del subarquetip *m*.

Diem, a més, que no hem trobat cap argument per pensar que aquest sigui el ms. que vulgarment era conegut com la *Mulassa*, i que aquest no pot ser el pare de la família Z. Doncs bé, Marquès diu haver demostrat que efectivament M és la *Mulassa*, gràcies a una referència interna que jo no havia localitzat. Enhorabona novament. Ara bé, demostrar que M és la *Mulassa*, en comptes d'un manuscrit sense títol, no diu res de la seva qualitat, i per tant, de cap manera, només amb aquest argument, cal retocar l'*stemma* de la pàg. 43, com Marquès proposa, d'una forma més que temerària i sense cap anàlisi prèvia de les variants de lectura de cada manuscrit. Jo entenc que l'arxiver estimi els seus llibres, però el que és és i el que no és no és. Que Onofre Steldat hagi copiat personalment el llibre no li confereix més autoritat, per la senzilla raó que pot estar copiant d'una mala còpia (en l'altre extrem, l'avantpassat de la família Geli de Vilacolum, que ha copiat V, tot i ser un estudiant de dret i no un professional com Onofre Steldat, ha copiat d'un ms. que s'acosta més a E, el més antic dels mss., i a l'original de Mieres, i, per tant, dóna una gran quantitat de lectures correctes).

Una lectura atenta dels arguments que oferim a les pàgines 28-43 (i molt especialment les 36-38) i l'observació detinguda de les variants textuais que apareixen al llarg de tota la obra posen de manifest que M no és l'avantpassat de la família Z i que té nombrosos errors de lectura.

PUNTUACIÓ

No me'n sé avenir, el nostre minuciós crític ha trobat tres (3!) errors de puntuació en un llibre de 272 pàgines. Les anotem i les corregirem en la propera edició.

TRADUCCIONS

Marquès, al seu escrit, demana permís per "suggerir milloraments". A continuació s'autoconcedeix el permís. Tornem a estar allà mateix, traduir de manera diferent no sempre és "millorar", és traduir diferent. És cert, i no li ho negaré, que algunes de les seves aportacions són correctes, tot i que sota un mateix apartat dedicat a la traducció barreja elements referits més aviat a la fixació del text llatí que no pas a la traducció. Com per exemple quan observa que l'expressió *unus curialibus*, no és correcta, però no ofereix cap alternati-

va, com ara que falta un *ex* per tenir *unus ex curialibus* (*mea culpa*, novament) o que el s'escau és *unus curialis*, i observar de passada que l'ús del mot *unus* gairebé com a article és poc freqüent en llatí.

També li agraeixo l'aclariment sobre les plagues d'Egipte, que no vaig saber veure en el seu moment. Deduir, però, que jo hauria traduït "Els deu preceptes de la llei", com a "deu manaments", ja em sembla més agosarat per part seva.

Són més que discutibles, en canvi, la major part de les seves suposades "millores": així, és difícilment defensable que *assecuranda* no es pugui traduir per "assegurable"; que *quantumcunque* no es pugui traduir per "d'allò més" i que *licet non sit notarius* no es pugui traduir per "encara que no hi hagi notari".

És ben curiós, d'altra banda, que Marquès sigui tan exigent en la traducció literal en alguns passatges i en canvi tan lliberal en altres. Segons ell la paraula llatina *servitia* s'hauria de traduir per "prestacions" i no per "serveis" com s'ha fet en el llibre. Està completament segur en Marquès que *servitia* no és "serveis"?

El nostre minuciós crític fa unes propostes molt subtils, com quan proposa que *extimare* s'ha de traduir per "practicar una estimació" i no per "estimar" que és el verb usat en la traducció (Mieres, XXV,2). Si mirem al diccionari veurem que "estimar" vol dir en bon català "Determinar en tant o en tant el valor, el preu d'una cosa".

Suposo que també es podria discutir sobre la conveniència de traduir *vome-rem* per *arada* (opció Marquès) en comptes de per *rella* (opció meva). En fi...

Fatigat lector, no et vull entretenir més amb aquestes misèries, perquè si una crítica és capaç de ser constructiva i de remarcar els encerts i els desen-certs d'una obra, qui subscriu aquests mots l'accepta de bon grat i intenta millorar, però quan en comptes de raonament i argumentació ens trobem davant la cerca i captura del *lapsus* o de l'error, *minime de eis curo*, frase que es podria traduir amb literalitat i elegància per "no em preocupa gens", però que també admetria altres traduccions més col·loquials i barroeres que el nostre minuciós crític segurament coneixerà i que, benvolgut lector, em permetràs que t'estalviï.

P. S. Dos apunts semàntics a partir del DIEC (edició 1995):

Minuciós: que es deté en els menors detalls, en minúcies.

Minúcia: detall petit, cosa d'una importància mínima.

Vilafant, setembre 2002.